

“Legemlig og sjælelig sammenvævet”: Barns kjønnede vesen i oppdragelses- boken Forældre og Børn (1902)

AF ØYSTEIN SKUNDBERG

SLAGMARK #83
SIDER: 99-118

INTRODUKSJON

“Her foreligger en samvittighetsfuld og indgaaende, veltalende og forstaaelsesfuld Behandling af alle Barne- og Ungdomsopdragelsens Faser, en Bog, som man maa ønske, kunde komme alle Forældre i hende, blive læst, læst op igjen og indgaaende studeret og overveiet.”¹

Denne begeistrede omtalen er fra en avisannmeldelse av den norske oppdragelsesboken *Forældre og Børn – en bog om Hjemmets Opgaver, af Forældre og Barnevenner*. Boken kom først i hefteform, deretter innbundet i 1902, redigert av læreren og samfunnsgeografen Aksel Arstal. *Forældre og Børn* var en omfattende og påkøstet utgivelse på 533 sider med 89 artikler av til sammen 82 ulike forfattere, svært mange av dem sentrale personer innen sine fagfelt. Det encyklopediske innholdet dekket alt foreldre kunne tenkes å trenge av kunnskap for å forstå sine barn og ta de rette valgene i oppdragelsen, helt fra spedbarnsårene til de var unge voksne.

Selv om *Forældre og Børn* er lite analysert i den historiske litteraturen, skrev barnepsykologen Åse Gruda Skard i 1954 at boken representerte noe nytt for sin tids

1 *Frederiksstad Tilskuer*, 10. februar 1901.

lesere. Hun mente den ga uttrykk for en ny interesse for barn som skapninger med evner, i *utvikling*. Ifølge Skard ble boken ikke folkelesning, men den fikk likevel stor betydning på grunn av sitt omfang og sine celebre bidragsytere.² Familiehistorikeren Ellen Schrumpf antyder at *Foreldre og Børn* var tenkt som en norsk motsats til svenske Ellen Keys *Barnets Århundrade*, altså et *fin-de-siècle*-manifest, der pedagogikk og ny sosialhygienisk medisin kunne gå hånd i hånd for å skape en ny og bedre fremtid.³

De mange forfatterne i *Forældre og Børn* reflekterer århundreskiftets sentrale forestillinger om og idealer for barndom, barnestell i hjemmet, disiplin, sunnhet, hygiene, foreldrenes roller, barnets utvikling, evner, interesser og fremtid. Boken formidler oppfatninger bygget på lange pedagogiske tradisjoner, samtidig som den tegner opp nye impulser og brytninger i tanker om oppdragelse. Flere av artiklene beskrev barns egenskaper, fysiske og psykiske utvikling og fremtid som en funksjon av deres kjønn. Kjønnnet ble oppfattet som en viktig nøkkel for å forstå barnet, og den riktige oppdragelsen skulle praktiseres i tråd med de naturlige forskjellene mellom gutter og jenter.

I denne artikkelen vil jeg belyse hvordan *Forældre og Børn* forstår og beskriver sammenhengen mellom barn og unges kjønn og deres ikke-kroppslige egenskaper (som lynne, interesser, styrker, svakheter, ferdigheter, temperament, personlighet eller psykologi). Disse egenskapene ble omtalt som gutter og jenters *natur* eller *vesen*, og ble oppfattet som medfødte, naturlige, essensielle og uforanderlige kjennetegn på hvert av kjønnene. Begrepene ble brukt om hverandre og lot til å betegne en medfødt kjerne av personlighet som utfoldet seg i løpet av barndommen. Jeg ser på hvordan dette påvirket oppdragelsesrådene, og hvordan forfatternes faglige, politiske og ideologiske posisjoner i forhold til for eksempel pedagogikk, teologi og medisin kom til syne.

Jeg har valgt ut 11 av bokens 89 artikler som enten eksplisitt handler om gutter eller jenter *qua* kjønn, eller som omtaler kjønnsforskjeller som et prinsipp for differensiering av oppdragelsen. I analysen av disse artiklene trekker jeg ut tre under-

2 Åse Gruda Skard, "Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?," i *Barnet i samfunnet - artiklar i utval* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1965).

3 Ellen Schrumpf, "Foran Barnets Århundre," i *Norge Anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*, red. Bjarne Rogan (Oslo: Pax, 1999).

liggende tematikker hvor premisset er kjønnes iboende natur: Hvordan jenter i puberteten endret karakter mot det moderlige, hvordan gutter og jenters seksualitet var differensiert, og hvordan barnets kjønn helt fra småbarnsalderen peker frem mot videre livsløp og karriere. Disse temaene er fordelt mellom vitenskapelig konservative leger som var trofaste mot tanken om biologien som styrende, skribenter og pedagoger som var representanter for den politiske kvinnekampen og tilhengere av liberalisering av kjønnsroller, og forfattere som forsvarte tradisjonelle familieverdier som oppdragelsens viktigste basis.

SOSIAL OG INTELLEKTUELL KONTEKST

Innledningsvis er det naturlig å se på den sosiale og idémessige konteksten *Foreldre og Børn* ble utgitt i. Som et resultat av blant annet industrialisering, urbanisering, økt sysselsetting og emansipasjonsbevegelsen endret både den sosiale, juridiske og politiske situasjonen seg for norske kvinner i siste del av 1800-tallet. Dette førte til en revurdering av den tradisjonelle antakelsen om kjønnes iboende natur. Blant annet ble kvinners natur brukt som argument både for og mot at de skulle få stemmerett i årene frem til de fikk det i Norge i 1913. Motargumentene var at kvinner generelt hadde begrenset intellektuell kapasitet, var mer styrt av følelser enn fornuft og rasjonalitet, og var mindre mentalt egnet for det politiske liv. Argumentene for derimot, var at kvinner hadde større empati, bedre intuisjon og mer fornuft, ansvarsfølelse og moralsk overlegenhet enn menn.⁴

I pedagogikken var den tradisjonelle antagelsen at gutter og jenters natur kom til uttrykk tidlig i barndommen. Oppdragelse og utdanning måtte derfor følge og støtte opp under denne naturen, for å utvikle kjønnes komplementære styrker og karaktertrekk til beste for samfunnet og barnets fremtid. Ett eksempel finner vi i den norske læreren Andreas Feragens lærebok *Regneøvelser for Pigebørn* (1867), som i seg selv var en anerkjennelse av jenters faglige evner. Men, selv om matematikkens regler var like for gutter og jenter, mente Feragen at regneoppgavene i boka måtte ta hensyn til at det praktiske livet kom til å kreve forskjellige ting av dem. Fordi små gutter og jenter foretrakk ulike leketøy, viste det ifølge Feragen at

4 Knut Dørum, "Kvinnerollen i Norge 1814-1920 - Kontinuitet og endring," *Heimen* 2, no. 3-04 (2016): 261-75.

“Børn, af Naturen, drives til at stelle netop med saadant, der nærmest svarer til deres Bestemmelse i Livet”.⁵ Barns naturlige evner og interesser var, ifølge Feragen, en forberedelse til deres rolle i fremtiden, og regneøvelsene handlet derfor i stor grad om mål og vekt i matlaging, syng eller hagearbeid – eller som i oppgave nr. 17, å regne ut den samlede lønnen for en jente som var i tjeneste fra hun var 17 til 24 år.⁶

I tiden fra 1850 frem til jenters rett til likeverdig utdanning ble lovfestet i 1896,⁷ foregikk det en konstant offentlig debatt om hvorvidt jenter på grunn av sin natur og sin sosiale rolle behøvde – eller tålte – den samme skolegangen som gutter. Slik blant andre historikeren Londa Schiebinger har vist, var det i det 19. århundre vanlig å bruke vitenskapelige teorier om kjønnetes natur, som baserte seg på biologiske eller anatomiske trekk, som hjernestørrelse, benbygning og hoftavidde, for å avgjøre politiske og sosiale spørsmål rundt kjønnetes posisjon og rettigheter.⁸ Dette spilte sterkt inn i vurderingen av jenters utdanningsrettigheter. Ifølge den utbredte teorien som idéhistorikeren Karin Johannisson har kalt *overanstrengelsesteorien*,⁹ fryktet man at jenter ville ta fysisk skade av anstrengende skolearbeid, spesielt i de viktige årene i puberteten da deres kropp brukte all energi på å utvikle det kompliserte kvinnelige reproduksjonsapparatet. Premisset var at barn, og særlig jenter, hadde en gitt mengde “livsenergi” eller vitalitet for fysisk og psykisk vekst, og for mye intellektuelt skolearbeide utarmet denne vitaliteten.

Denne antakelsen finner vi igjen i en rekke bøker om oppdragelse eller familieliv gjennom det samme århundret. I slike bøker het det for eksempel at skolearbeidet ville gjøre at jentene visnet som spede planter,¹⁰ at mye skriving skadet deres sjel og legeme,¹¹ eller at de ville få skjeve hofter av å sitte lenge på skolebenken.¹² Teorien

5 Andreas M. Feragen, *Regneøvelser for Pigebørn* (Christianssand: Grøntoft, 1867), 3.

6 Feragen, *Regneøvelser for Pigebørn*, 7.

7 Gro Hagemann, Hege Roll-Hansen, Kari Melby, Hilde Sandvik og Ingvild Øye, *Med kjønnspektiv på norsk historie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020), 287.

8 Londa Schiebinger, “Skeletons in the Closet: The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy,” *Representations*, no. 14 (1986): 42-82.

9 Karin Johannisson, *Det mørke kontinentet. Kvinner, sykkelighet og kulturen rundt århundreskiftet* (Oslo: Aventura, 1996).

10 Amalie Augusta de Frese, *Nogle Ord til Mødre og unge Lærerinder: af en ældre Veninde* (Christiania: Abelstedt, 1844), 14.

11 Rosa Fischer, *Tanker over Qvindelig Opdragelse* (København: J.H. Schuboth, 1856), 50.

12 Monica Rudberg, *Dydige, sterke, lykkelige barn* (Oslo: Universitetsforlaget, 1983), 130.

ble også validert av leger som en medisinsk sannhet, i den hensikt å beskytte jentenes natur. Blant andre sa legen Edvard Bull, som var medstifter av Norsk Kvinnesaksforening, i et foredrag i 1886 at skolen kunne utøve “en svækkende virkning” for jenter.¹³ Den dansk-norske legen og hygienikeren Caroline Steen skrev i *Norsk Dame-Almanak* for 1903 at jenter i puberteten ikke burde få noe boklig ekstrarbeid utover det skolen krevde, for da ville den fysiske utviklingen hemmes av den intellektuelle anstrengelsen og føre til svekkelse og blodfattigdom.¹⁴ Menstruasjonen ble betraktet som en spesielt anstrengende og ustabil tilstand som svekket nervesystemet. Dette anførte det norske Stortinget i 1881 som en av grunnene til at kvinner ikke kunne studere medisin.¹⁵ Ifølge medisinhistorikeren Anne Kveim Lie skrev forfatter og kulturpersonlighet Hulda Garborg i 1904 at hun aldri ville tørre å la seg operere av en kvinnelig kirurg, fordi hun selv visste hvilket humør hun var i under menstruasjonen.¹⁶

Et annet stridsspørsmål om kjønnenes vesen, som også gjenspeiles i *Forældre og Børn*, var at hvis kvinner og menns sfærer ble blandet, ville de positive forskjellene mellom kjønnene bli utvisket. Historikeren Ida Blom gjengir et leserbrev fra magasinet *Husmoderen* fra 1910, der innsenderen fryktet at hvis kvinner tar på seg mannens samfunnsoppgaver, vil de kvinnelige gode egenskaper – som morskjærligheten og kvinners “forsonende” og “forbarmende” vesen – svekkes til fordel for et mer maskulint vesen.¹⁷ På samme grunnlag kritiserte Hulda Garborg i 1915 kvinnebevegelsen for å ville erobre og innta alle mannens domener i samfunnet. Hun advarte mot at konsekvensen ville bli en “applanation” eller forflatning av kjønnsidentitetene.¹⁸ Frykten for en slik forflatning finner Ida Blom igjen i diskusjonen om kvinnelig samfunnsdeltakelse og stemmerett. Hun antyder at radikale sam-

13 Edvard Bull, *Om Kvindens Helbred* (Kristiania: Norsk Kvindesagsforening, 1886), 22.

14 Caroline Steen, *Norsk Dame-Almanak* (Kristiania: Halvorsen & Larsen Ld., 1903), 37.

15 Dørum, “Kvinneollen i Norge 1814-1920”

16 Anne Kveim Lie, “Kvinnen som biologi – Menstruasjon i norsk medisin i annen halvdel av 1800-tallet,” *Nytt norsk tidsskrift* 26, no. 3-04 (2009): 362-73.

17 Ida Blom, “Hva er en borger? nasjon, borgerskap og mobilisering i Norden,” *Historisk tidsskrift* 92, no. 4 (2013): 513-26.

18 Hulda Garborg, “Kvinderne og Samfundet” (tale, Kristiania og Trondheim Studentersamfund, 1915). <http://virksommeord.no/tale/3081/>

funnsendringer, slik som kvinnelig stemmerett, gjerne medfører en bekymring for kjønnsrollenes stabilitet.¹⁹

Anne Kveim Lie viser hvordan det helt spesifikt var den kvinnelige kroppens påvirkningen på psyken, og ikke nødvendigvis hennes sosiale rolle, som var kronargumentet for å begrense eller regulere jenter og kvinners deltakelse eller muligheter, og for de forventningene de ble møtt med.²⁰ Da Kristiania-legen Jens Schanche Bang skrev i et foredrag i 1899 at kvinner overgikk menn i “list, forstillelsesevne, taalmodig og ihærdig forfølgelse af sine maal, opofrelse og uegennytte”, og at disse egenskapene var “organisk fundamenterede”, altså bestemt av individets biologiske kjønn, ga han derfor uttrykk for en utbredt oppfatning, også blant leger.²¹

I de offentlige debattene om jenter og kvinners tilgang til ulike samfunnsarenaer var det til tross for dette mange som mente oppdragelsen var viktigere enn kjønnet i utformingen av barns sjelelige evner.²² Tanken om at gutter og jenter sto i en hierarkisk orden, altså at gutter tålte mer skolearbeid og hadde skarpere hoder enn jenter, ble sterkt kritisert av de som arbeidet for likeverdig rett til utdanning og en mindre deterministisk holdning til kjønnenes psykologi. En markert talsperson for dette arbeidet var læreren og kvinnesakspionéren Ragna Nielsen, som også bidro til *Forældre og Børn*. Hun var representant for oppfatningen om at kjønnenes natur var komplementære, men ikke hierarkiske. Selv om gutter og jenters natur var forskjellige, mente Nielsen at de likevel var likeverdige og gjensidig utfyllende. I et foredrag i 1884 uttalte hun at både jenter og gutter ville bli bedre og lykkeligere mennesker av en felles skole. Gutter ville bli “foredlet” av å gå i klasse med jenter, fordi jentenes natur tjente til å forbedre guttenes.²³

En annen viktig tendens i tiden og hos *Forældre og Børns* forfattere, var idealet om at oppdragelse og familieliv måtte bygge på medisinske sunnhetsdoktriner, med

19 Blom, “Hva er en borger?”, 372.

20 Lie, “Kvinnen som biologi”

21 Jens Schanche Bang, *Sygelige afvigelser fra den normale seksualfølelse* (Kristiania: Cammermeyer, 1899), 6.

22 Dørum, “Kvinne-rollen i Norge 1814-1920”.

23 Ragna Nielsen, “Fællesundervisning,” tale/foredrag, Norsk Kvindesags-Forening, Kristiania 24. November 1884 (Kristiania: I Kommission hos Boghandlerne Olaf Huseby & Olaf Olsen, 1884), 23.

vekt på lys, luft og renslighet.²⁴ I løpet av 1800-tallets siste del hadde fremskritt i bakteriologisk medisin, utbyggingen av helsevesenet og myndighetenes kamp mot gjentatte epidemier og usunnhet i befolkningen ført til et bredt folkehelsearbeid som grep helt inn i familien.²⁵ Hygiene, både i moralsk og praktisk betydning, ble rettesnor for riktig oppdragelse og fortrenget nesten tradisjonelle kristne råd for familiemoralen. Å leve sunt og renslig var en plikt som familien, og spesielt husmoren, hadde overfor seg selv og samfunnet, både av praktiske og symbolske grunner. Fysisk urenslighet symboliserte moralsk uorden.²⁶ I det populære familiemagasinet *Urd* skrev redaktør Anna Bøe i 1906:

Ikke alene vore Legemer, vore Klær, vore Hjem maa reformeres etter Renhedens krav, men endnu mere vort Sind og vor Vilje. Særlig maa Tidens dannede Ungdom faa skjærpet sin Vilje til at leve et rent Liv med høie Idealer, som de søger at naa.²⁷

Hygiene-idealet ga også leger stor autoritet over familielivet. Historikeren Monica Rudberg påpeker at legene betraktet seg selv som “de eneste seende i et land av blinde og uvitende” i spørsmålene om oppdragelse og barnestell, og deres teorier om forskjellen på kjønnene ble tillagt stor vekt.²⁸

FORÆLDRE OG BØRN

Det er altså i denne sosiale og intellektuelle konteksten *Foreldre og Børn* må leses. Boken består av 13 artikler skrevet av leger eller medisinerere, 13 artikler er av lærere, seminarbestyrere eller skolefolk, syv artikler er skrevet av teologer (hvorav kun to av dem handlet direkte om kristen oppdragelse), seks artikler er av militære offiserer, fem er av jurister og fire artikler er av skribenter som ellers var kjent fra sosialhygieniske husmortidsskrifter. De øvrige artiklene var skrevet av nasjonalt

24 Lars-Henrik Schmidt & Jens Erik Kristensen, *Lys, luft og renlighed : Den moderne socialhygiejnes fødsel* (København: Akademis forlag, 2004), 88.

25 Aina Schiøtz, *Folkets Helse - Landets Styrke 1850-2003* Vol. B. 2 (Oslo: Universitetsforlaget, 2003).

26 Bente Rosenbeck, *Kroppens Politik. Om køn, kultur og videnskab* (København: Museum Tusulanums Forlag, 1992), 33.

27 Anna Bøe, “Renhed i Hjemmet,” *Urd*, 2 (1906).

28 Rudberg, *Dydige, Sterke, Lykkelige Barn*, 136.

kjente kulturpersonligheter og politikere som Bjørnstjerne Bjørnson, Moltke Moe, kunstneren Erik Werenskjold og statsråd Jacob Bonnevie, eller av vitenskapelige autoriteter med professortitler. Medisinen hadde så stor innflytelse i brukslitteratur om familiesunnhet og barnestell at legene synes å ha tilsidesatt prester og teologer i *Forældre og Børn*. Et annet mer eksplisitt eksempel på dette skiftet i definisjonsmakt finner vi den danske boken *Barnet. Haandbog for hjem og Skole* fra 1909.²⁹ *Barnet* var svært lik *Forældre og Børn* i oppbygning og innhold, og 26 av 47 forfattere var leger, og resten var lærere og sykepleiere. Bare én artikkel – den aller siste – handlet om kristen oppdragelse.³⁰

MENSTRUASJONEN OG PUBERTETEN SKAPER OG STYRER PERSONLIGHETEN

Jeg starter med *Forældre og Børn*-artiklene “Overgangsalderen. Pigen”,³¹ av lærer, skribent og kvinnesaksaktivist Ragna Nielsen og “Den unge kvinde” av skribent og litteraturkritiker Ågot Ræder.³² Her ble antatt kvinnelige egenskaper beskrevet som et produkt av kroppen og kjønnsmodningen hos jenter i puberteten, da deres barnlige trekk foredles og menstruasjonen helt konkret omformer deres sinn.

Ragna Nielsen skrev at jenters koketteri, forfengelighet og det hun kaller “behagelyst” våknet i puberteten.³³ Hun mente at selv om noen betraktet slikt som “yndige svakheter som hører kvinnekjønnen til”, skulle man ikke tillate karaktertrekkene å utarte negativt verken for jenta selv eller andre. Koketteriet og behagelysten “[...] ligger i den kvindelige natur – ja vel!”, skrev Nielsen. Hun understreket imidlertid at disse trekkene måtte formes og foredles av lærere og foreldre. På den måten ville koketteriet og behagelysten bli til “den venlige og bestandige lyst til at glæde alle sine omgivelser, som hører alle gode kvinder til [...]”. Hvis også jenters forfengelighet

29 P. C. Bjerregaard og Frode Sadolin, *Barnet: Haandbog for Hjem og Skole* (Aarhus: Danmarks Lærerforenings Forlag, 1909).

30 Bjerregaard og Sadolin, *Barnet*, 805.

31 Aksel Arstal, red., *Forældre og børn. En Bog om Hjemmets Opgaver* (Kristiania: Aschehoug, 1902), 208.

32 *Forældre og børn*, 212.

33 *Forældre og børn*, 210.

ble foredlet til gode ambisjoner og deres pyntelyst til en moden sans for skjønnhet, “saa var de naturlige egenskaber vendt til velsignelse i stedet for fordærvelse”.³⁴

Nielsens “ja vel!” klinger som en motvillig tilslutning til en samtidig konsensus om jentenes natur, og man kan forstå henne slik at hun forutsetter at koketteri og forfengelighet *er* typisk for jenter, men at oppdragerne ikke skal slå seg til ro med at dette er “yndige svagheder”. Både familie og skole burde arbeide aktivt for å foredle disse barnlige trekkene til modne og sympatiske egenskaper. Når Nielsen løftet frem lysten til å glede alle sine omgivelser som et mål for “alle gode kvinder”, definerte hun et statisk ideal for jenters personlighet. Men samtidig oppfordret hun også til en myndiggjøring av jenter, og kritiserte indirekte en oppdragelse som dyrket det barnlige hos jenter som “yndig”.

Ågot Ræder var mer fokusert på hvilken effekt de kroppslige endringene hadde på personligheten hos jenter. I artikkelen “Den Unge Kvinde” skrev hun at jenters første menstruasjon markerer “et nyt præg af personligheden; de kvindelige organer er traadt i virksomhed og bestemmer fra nu af, indenfra udad, kvinden”.³⁵ Ifølge Ræder var den unge kvinnen fra nå av styrt av sin kropp, den månedlige “stigen og synken” eller det hun kaller “den kvindelige naturs flo og fjære”,³⁶ som peker frem mot det å bli mor. Ræder skrev at den unge kvinnen fra og med første menstruasjon mister kontroll over kroppen fordi *naturen* venner henne til den selvoppgivelsen, oppofrelsen og resignasjonen hun trenger til sin livsoppgave som mor; og “[...] saadan er kvindens udvikling bestemt med hensyn til sin fysiske eiendommelighed.”³⁷ Ræder hevder at denne hensikten hadde sitt “sjælelige modstykke” i det kvinnelige følelsesliv, som også pekte mot samme mål – å få barn. Både morsfølelsen og den uselviske resignasjonen var derfor en effekt av biologien. Ifølge Ræder var det karakteristiske kvinnelige vesens utvikling “Legemlig og sjælelig sammenvævet” styrt av menstruasjonens og fruktbarhetens sykluser.³⁸ Videre anes overanstrengelsesteorien når hun skrev at puberteten berører jenter for styrke og energi, men “naturen

34 *Forældre og børn*, 210.

35 *Forældre og børn*, 213.

36 *Forældre og børn*, 213.

37 *Forældre og børn*, 213.

38 *Forældre og børn*, 213.

[...] gir igjen i form af en særegen ynde og tiltrækning [og] øiets fordybede glans, kindens finere rødme.”³⁹

Ræder antok at jenter, gjennom menstruasjonens vekslinger og modningen av kroppen, kjente en økende innadvendt draging mot omsorg og ømhet for barn, men også en underkastelse under omsorgsoppgaven. Den biologiske prosessen tok styringen over jenters vesen, ga dem evne til oppofrelse og tålmodighet og forvandlet dem fra energiske barn til avdempede unge voksne med en ny ytre skjønnhet. Denne modningen burde utfoldes i hjemmets trygge rammer, siden, slik Ræder skrev, “som den levende hud slutter om organismen, lindt og mygt, så slutter hjemmets former om kvindenaturen”.⁴⁰ Hos både Nielsen og Ræder tolkes altså puberteten hos jenter som en ensartet prosess der kroppens utvikling forårsaket en bestemt personlighetsendring.

GUTTER OG JENTERS SEKSUALITET

Forståelsen av gutters og jenters seksualitet i *Forældre og Børn* er dualistisk. Gutters seksualitet var ustyrlig, eksplosiv, hensynsløs, begjærlig og uunngåelig, mens jenters var innadvendt, svermerisk, romantisk og avventende. I oppdragelses- og sunnhetslitteratur fra det 19. århundre var seksualitet et av de få temaene der gutters og menns biologi ikke blir fremhevet som mest hensiktsmessig eller overlegen. Tvert imot er guttene gjerne ofre for biologiens skadevirkninger, deres pubertet blir fremstilt som en psykologisk og kroppslig orkan de blir virvlet inn i.⁴¹

Det som til en viss grad skiller forfatterne som skriver om gutters seksualitet i *Forældre og Børn* er strategiene de anbefaler for å håndtere den, og hvilket ansvar de legger på barn og foreldre. I gynekologiprofessor Kristian Brandts artikkel “Egteskabets sundhedslære” skriver han at for gutter i puberteten er “kjønnsdriften en sterk og ubehagelig trang, som ved sin nyhed og stadige mindelser ikke kan andet end beskæftige hans tanker meget”.⁴² Ifølge Brandt var jentene heldigere fordi

39 *Forældre og børn*, 217.

40 *Forældre og børn*, 214.

41 Øystein Skundberg, “Du skal have agtelse for dit eget lille legeme’: Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse 1792-1952” (PhD-avhandling, Høgskolen i Innlandet, 2018).

42 *Forældre og børn*, 9-19.

samfunnet bød dem færre fristelser, og dessuten hadde unge jenter kun unntaksvis fysiske seksuelle behov. Først i ekteskapet ble kvinnens lyst og drift vekket, og da kun rettet mot ektemannen og sjelden av den samme “krævende natur” som hans. Guttens kjønnsdrift før ekteskapet var eksplosiv, og burde helst holdes i sjakk. I ekteskapet kunne hans begjær derfor fremstå med en “brutal hensynsløshet” som kunne skremme den uerfarne unge hustru, som ifølge Brandt lengtet mest etter hengivenhet og ømhet. For at ekteskapets første dager ikke skulle bli en opprivende erfaring for den nybakte fruene måtte den unge ektemannen vise hensyn, oppfordret Brandt.⁴³

Sogneprest Gustav Jensen var i sin artikkel “Ynglingen” mer optimistisk enn Brandt. Han fremstilte ikke gutters pubertet kun som en risiko som måtte forebygges, men også som fremveksten av en håpefull livskraft. I tråd med den populærmedisinske tradisjonen for å sidestille mannskraft og sædproduksjon, skrev Jensen i pastorale vendinger at de “sterke livssaft” rører seg i gutter under kjønnsmodningen og gjorde kroppen deres forplantningsklar. Han mente unggutters pubertet både var en krise der ukontrollert begjær måtte stagges, og en løfterik brytningstid med muligheter for sunn karakterbygging.⁴⁴ Hadde guttene et tillitsfullt forhold til foreldrene og hadde fått et godt kristent moralsk fundament i hjemmet, stod de bedre rustet mot farene ungdomstiden representerte, med fysisk kjønnsmodning som en av de største. I motsatt fall mente Jensen at guttene var sjanseløse overfor fristelser fra sitt eget “gjærende liv” eller seksuelle begjær, samt dårlig påvirkning fra andre.⁴⁵ Guttene identitetskamp i disse årene var også en kamp mot kreftene i sin egen kropp.

Når det gjelder jentene, konstrueres deres seksualitet i stor grad av forfatterne som et fravær av drift, eller blir omdefinert fra kroppslig begjær til svermerisk lengsel. Men, både Ragna Nielsen og Kristian Brandt erkjente at seksualitet også fantes hos jenter. I sin artikkel hadde Nielsen skrevet at de fleste unge jenter hadde erotiske drømmer i puberteten, noen “barnslige, fine og uskyldige”, mens andre kunne

43 *Forældre og børn*, 14.

44 *Forældre og Børn*, 220–222.

45 *Forældre og børn*, 220.

være “saa raa, at de vilde forfærde” – avhengig av jentas temperament, men like mye hennes oppdragelse og forholdene hun var vokst opp under.⁴⁶

Forfatterne av *Foreldre og Børn* var litt uenige om hva som var den riktige oppdragelsesstrategien overfor gutter. Legen Edvard Bull anbefalte i artikkelen “Overgangsalderen. Gutten” at gutter i puberteten burde distraheres fra kjønnsmodningen med “sund legemlig og aandelig beskjeftigelse”, og at man skulle snakke minst mulig med dem om det som skjedde i kroppen deres.⁴⁷ Samtidig måtte foreldrene overvåke dem og forhindre at dårlige venner fremskyndet den seksuelle interessen. Hvis deres sønn plutselig ble unnvikende, slapp, blek eller sky, var det grunn til å mistenke at kjønnslivet enten var “vækket for tidlig eller er sygt”. I oppdragelseslitteraturen var dette tradisjonelt en eufemisme for at gutten hadde begynt å onanere. Da trengte han hjelp til å “vinde magt over sig selv igjen”. Bull skrev at guttens kjønnsmodning “er af en hellig natur og hos det normale individ omgjerdet af blufærdighed”, og at en “aandelig fin gut vil verne om sit indre liv i denne tid ved at tilknappe sit væsen”.⁴⁸

Mathias Greve var lege, direktør på Rikshospitalet og forfatter av en rekke sunnhetbøker og populær hygienelitteratur i tiden rundt århundreskiftet. Han er kanskje det beste eksemplet på en sosialhygienisk medisinere med gjennomslagskraft i familiene.⁴⁹ I en viss kontrast til Bull anbefalte Greve i artikkelen “Kjønslivets utvikling” at foreldrene *måtte* snakke med guttene om deres seksuelle oppvåkning, og ikke bare overvåke og avlede fra den.⁵⁰ Men på samme måte som Bull fremstilte også Greve gutters seksualitet som en trussel både mot jenter og mot dem selv, og hevdet at de kunne påføre seg psykisk og fysisk skade ved å onanere. I denne sammenhengen nevnte Greve ikke jenter – helt i tråd med den tradisjonelle anti-onanilitteraturen hvor jenter kun ble nevnt unntaksvis fordi den alminnelige antakelsen var at de onanerte mye mindre enn gutter og trengte mindre opplysning.⁵¹ Jenter trengte kun informasjon om menstruasjon, svangerskap og morsrolle, ikke

46 *Forældre og børn*, 211.

47 *Forældre og børn*, 200-208.

48 *Forældre og børn*, 204.

49 Greve ble uødeliggjort da såpeprodusenten Waldemar Schioldborg lånte hans navn til «Dr. Greves barnesepe», som ennå produseres og selges i Norge. Greve var for øvrig Ågot Ræders far.

50 *Forældre og børn*, 250-261.

51 Skundberg, “Du skal have agtelse”.

om seksuelle relasjoner i ungdomsårene. Dette reflekterte antakelsen om at detaljert kunnskap om seksualitet ville gjøre jentene mer interessert i den, slik at uvitenhet sikret bluferdighet. Den svenske idéhistorikeren Lena Lennerhed har vist at dette også var en vanlig strategi for foreldre og lærere i Sverige i samme tidsrom.⁵²

En “rå” seksualitet hos jenter, slik Ragna Nielsen formulerte seg i *Foreldre og Børn*, ble forstått som et resultat av usunne sosiale forhold, altså en ytre påvirkning. Hos gutter ble seksuell aggresjon derimot fremstilt som et negativt, men naturgitt trekk. Brandt og Greve forutsatte at gutters seksualitet var overveldende, ukontrollerbar og endatil “brutal”, og den krevde konstant årvåkenhet fra foreldrene. Til sammenlikning, når Edvard Bull skriver at det “normale” er en innadventt og bluferdig kjønnsmodning, fremstår det mest som hans eget idealbilde for gutter.

BARNETS BESTEMMELSE

Noen av artiklene i *Forældre og Børn* handler om småbarns utvikling i lek og atferd, andre om hvilke yrkesveier eller karrierer som passer ungdom. Hvis vi leser disse i sammenheng, får vi et bilde av hvordan forfatterne betraktet samfunnets forventninger til ungdom som en logisk og naturlig forlengelse av de kjønnssegne egenskapene som gutter og jenter utfoldet fra de var små. Med andre ord, i småbarns lek lå spiren til deres naturlige rolle som voksne.

I artikkelen “Legesager” skildret Henriette Pauss, skolestyrer på Nissens Pikeskole i Kristiania, hvordan småbarns preferanser for leketøy ble kjønnsforskjellige fra fireårsalderen, og deretter utviklet seg i to parallelle løp. Fireårige gutter lekte med hester, vogner og kjerrer, mens småpikers “moderlige instinkt viste sig ved at de begynte at hygge for sine dukker”.⁵³ I seksårsalderen ville jentene ha dukkebord og senger, og senere et dukkehus å ha dette i, mens guttene ønsket seg tinnsoldater, stall og utstyr til hesten sin. Slik Pauss beskrev det, gikk begge kjønn fra enkel figurlek til å bygge avanserte og kjønnsdelte lekeverdener, der jentenes dukker bodde i hus, mens guttenes lekehester og tinnsoldater bodde i stall og festning. Pauss op-

52 Lena Lennerhed, “Taking the Middle Way: Sex Education Debates in Sweden in the Early Twentieth Century,” i *Shaping Sexual Knowledge: A Cultural History of Sex Education in Twentieth Century Europe*, red. L. Sauerteig, & Davidson, R.. (New York: Routledge, 2009).

53 *Forældre og børn*, 59.

pfattet dette som barns naturlige tilbøyeligheter, og antyder med formuleringen “moderlige instinkt”, at leken forbereder til en naturgitt voksenrolle.⁵⁴

Henriette Wulfsberg hadde bestyrt en pikeskole i Drammen, der det ble undervist i jus og økonomi så vel som husstell. Hun hevdet i sin artikkel “Det Hjemlige Stel”, at små og større gutter både kunne og burde hjelpe mye mer til med husarbeid i hjemmet enn de gjorde. Hun mente at guttene, i mange familier, var bortskjemte og “ansees som hørende til en egen kaste”.⁵⁵ Wulfsberg skrev at mens gutter aktivt burde pålegges huslige oppgaver fordi de ikke naturlig oppsøkte husarbeidet, så var jenters begeistring for å hjelpe til på kjøkkenet *medfødt*. Dette var ifølge Wulfsberg (og i likhet med Pauss) tydelig fordi hun så at kjøkkenutstyr spilte en så stor rolle i jentenes lek. Lekekomfyren var nesten like populær som dukken. Gutter i voksenalderen ville derimot føle det mer naturlig å utføre oppgaver i tråd med sin *fysikk*, som å skjære opp stek og bære kull – siden de hadde større hender og sterkere rygg enn jentene.⁵⁶ Wulfsberg begrunnet altså arbeidsfordelingen med instinktet, den antatt medfødte interessen for oppgavene, og med de tiltagende forskjellige fysiske trekkene hos gutter og jenter.

I artiklene om karriere, fremtidsplaner og yrkesvalg for ungdom omtales kun guttene i forbindelse med tradisjonelle mannsyrker, som bonde, tekniker, vitenskapsmann, prest og sjømann. Men begge kjønnene nevnes i artikkelen “Lærer”, skrevet av Halfdan Raabe, som var fagforeningsleder og overlærer ved Tøyen skole i Kristiania mellom 1886 og 1907. Raabe anså det å være lærer for yngre elever som et yrke som passet mer for kvinner enn for menn fordi jentenes natur, slik den hadde manifestert seg i deres omsorgsfulle lek med dukker som barn, viste at de nærmest var programmert til omsorg for mindre barn. Jentene ville ikke merke stor forskjell mellom

[...] barndommens fantasiverden og den modne kvinnes liv og ferd, mellom legen i dukkestuen og den stille syssel i søskenflokken eller mellom barneskolens småfolk. Hos den unge pige er flere

54 *Forældre og børn*, 58-60.

55 *Forældre og Børn*, 104.

56 *Forældre og Børn*, 108.

forudsetninger givet i naturel og livsforhold for i tidlig alder at føle kald til lærerindens gjerning, som i mange stykker grenser op til moderens.⁵⁷

For Raabe bekreftet derfor leken med dukker det at jenter følte en dragning mot omsorgsoppgaver slik at overgangen til moderlig omsorg for små barn var naturlig.

Guttenes natur var derimot langt mer utadvendt enn jentenes, ifølge Raabe. Selv om mange menn var folkeskolelærere, argumenterte han for at det var i strid med gutters natur å undervise yngre elever. Yrket mangler “chancens, eventyrets, livshazardens eller daadskraftens trylleri”, som Raabe forutsatte at gutter orienterte seg mot.⁵⁸ Derfor antydte han at yrket ville være grunnleggende utilfredsstillende for selv de mer boklig anlagte guttene, siden det ikke imøtekom de kravene deres natur stilte.

I artikkelen “Mor og husmor” forsvarte Dorothea Christensen, husstellærer, skribent og forfatter av den første kokebok for folkeskolen, hvor viktige og naturgitte disse to rollene var. I motsetning til artiklene om yrker som gutter kunne velge, hevder Christensen at å være mor og husmor var et imperativ fra naturen og fra en samtid som stilte store krav til familiene.⁵⁹ Nasjonens vekst og fremgang krevde at selvdisciplinen i folket ble dyrket frem gjennom oppdragelsen fra barnets første dag. For Christensen gikk det en direkte linje fra oppdragelsen i familien og barnets lykke, til sedelighet, sunnhet og fremgang i nasjonen. Det var derfor også mødrenes skyld når familiene var kunnskapsløse om hygiene og sunnhet. Mødrenes og husmødrenes ansvar var monumentalt siden deres oppgave direkte påvirket samfunnet: “[...] fremtiden, børnenes lykke, landets fremgang er afhængig af, hvorledes mødrene løser denne opgave”.⁶⁰ Intet samfunn kunne vokse seg sterkt uten “en hær af ømme, trofaste, aarvaagne og opofrende kvinder”.⁶¹ Moren skulle være “sedenes vogter” og ha sterke moralske prinsipper, faste holdninger og standhaftighet. Samtidig skulle hun spre glede og “solglans” over hjemmet, ha et lyst sinn, være oppofrende, tålmodig og overbærende, og “lære at ofre sig selv for sine børn, men stille og

⁵⁷ *Forældre og Børn*, 511.

⁵⁸ *Forældre og Børn*, 511.

⁵⁹ *Forældre og børn*, 506.

⁶⁰ *Forældre og børn*, 508.

⁶¹ *Forældre og børn*, 506.

tyst, saa ikke børnene merker det”.⁶² På bakgrunn av dette stilte Christensen strenge krav til husmødrene, også for deres egen lykke, for “en uduelig husmors stilling er en meget tornefull tilværelse”.⁶³

Christensen skrev at det var uheldig at mange foreldre av den “dannede klasse” sendte sine døtre ut i fagutdannelse eller yrker hvis de ikke ble gift, da det kunne skade jentenes utvikling som mor og husmor. Deres interesser ble vendt utover i stedet for innover, og de fikk noe “haardt, kantet og friskfyraaktig i sit væsen”.⁶⁴ Å gå utenom sitt “moderkald”, selv om man likevel var ugift og barnløs, ville altså skade den kvinnelige natur. Dette harmonerer med Ræders forståelse av hjemmet som den beste rammen for jenter, fordi det omslutter deres natur på samme måte som huden omslutter kroppen.

Forfatteren, redaktøren og kvinnsaksforkjemperen Gina Krogs synspunkter derimot sto i direkte motsetning til ikke bare Christensens ideologi, men også til de andre forfatternes tro på en fast kjønnnet natur. Tittelen på hennes artikkel er betegnende nok “Kvinden i selvstændigt erhverv”. Hun startet med å avvise prinsippet om at hvert kjønn har sin naturgitte plass i hjem og samfunn. Før spurte man aldri om hva jenter “skulle bli”,⁶⁵ men Krog mente at teknologiske fremskritt og samfunnsmessige endringer både hadde forenklet de praktiske oppgavene kvinner tradisjonelt gjorde, og åpnet nye utdannings- og yrkesveier for dem. Likevel havnet mange kvinner med lysende intelligens i stillinger uten karrieremuligheter. Ifølge Krog var det nettopp idéen om det naturlige og det naturstridige som var problemet. Hun mente det var ulogisk å hevde at det var “naturstridig” for kvinner å arbeide utenom hjemmet, når de gjennom hele historien hadde utført alle typer fag- og samfunnsarbeid, kanskje med unntak av jakt og krig. “Teorien om naturstridigheten kan føre til saa forbausende slutninger,” skrev hun, “at det er sikrest at opgive den i tide og [bli enige om] at det allermeste arbeide er [...] allmenmenneskelig.”⁶⁶

62 *Forældre og Børn*, 507.

63 *Forældre og Børn*, 507.

64 *Forældre og Børn*, 510.

65 *Forældre og Børn*, 529.

66 *Forældre og Børn*, 530.

KONKLUSJON

De forskjellige forfatterne i *Forældre og Børn* tok barnet og barnets kjønn på største alvor. Artiklene står i en spenning mellom det dannelsespedagogiske, det samfunns moralske og det medisinske, men kjønn var den primære nøkkelen til forståelse av barnet. Kjønn preget barnet mer enn for eksempel sosial klasse og miljø, og skapte klare kategorier for gutter og jenter.

Gjennom å redusere psykologiske, sosiale og individuelle egenskaper og fenomener (atferd og personlighet) til fysiske bestanddeler eller prosesser (biologisk kjønn og pubertet), ble kjønnets natur og vesen i *Forældre og Børn* konstruert som en styrende, konkret og universell kraft. Begrepene samlet gjenkjennelige egenskaper, trekk og oppførsel hos barn og unge under én universell, fysisk og håndgripelig årsaksfaktor som nærmest bekreftet sin egen eksistens. At små jenter lekte husarbeid, ble i *Forældre og Børn* antatt å være medfødt atferd og derfor det normativt riktige og sunne. Dette bekreftet naturlovmessigheten i at jenter skulle bli mødre og husmødre. Men hvis jenters vesen avviker fra det forventede, så skyldes det sosiale faktorer og dårlige valg, som i Ragna Nielsens påstand om at en "rå" seksualitet opptrer hos jenter som har vokst opp i uheldige sosiale kår, eller når Dorothea Christensen sier at ugifte jenter som går ut i arbeid, får noe "hardt" over seg.

Forfatterne i *Forældre og Børn* mente det var en sterk biologisk kausalitet mellom kjønn og sinn hos barn, altså at det var unngåelig at gutter og jenter ble formet av sitt kjønns natur. Men hvis vi ser nøyere etter, er forfatternes råd ikke nødvendigvis strengt deterministiske. På overflaten kan det for eksempel se ut som om Ågot Ræder og Ragna Nielsen hevdet at unge jenter var viljeløse produkter av sine egne kroppslige og psykologiske prosesser, men samtidig gjorde de et subtilt opprør mot denne holdningen. Ræder og Nielsen tegnet opp en unikt kvinnelig kjønnsidentitet som jentene kunne føle stolthet over. Dette kan altså sees som et meningsfullt kvinneideal som bygde på styrke og gode egenskaper, og ikke på fysisk og psykisk svakhet, overflodighet eller avhengighet. Det kan også se ut som at samtidig som Dorothea Christensen kritiserte forfeilede unge husmødre eller jenter som gikk ut i arbeid, så understreket hun at mødre og husmødre var helt avgjørende for nasjonens sunnhet og folkets fornuft. På samme måte som Nielsen og Ræder oppfordret Christensen jentene til å være stolte over den viktige rollen de skulle spille for familien og samfunnets ve og vel.

Det samme gjelder de artiklene som omhandlet gutter. Selv om Bull, Brandt, Greve og Jensen skrev at gutter i oppveksten både kunne være rå og ukontrollerte, og at de strevde med løsrivelse og pubertalt begjær, så omtales gutter som gruppe med positivt fortegn. Jensen skrev at guttene er “det stof, hvoraf et folks marv bliver til”.⁶⁷ Slik sett preges *Forældre og Børn* av en pedagogisk humanisme, selv om noen av forfatterne er mest opptatt av plikt, samfunns-stabilitet og biologiens ufravikelige lover, mens andre understreker at oppvekst er synonymt med utfoldelse, frigjøring og individets dannelselse.

Forældre og Børn kombinerer komplementaritet og hierarki som forklaringsmodeller for kjønnes natur. Komplementariteten oppfattes som et kompromiss mellom det moderne (anerkjennelsen av jenters rettigheter og evner) og det tradisjonelle (behovet for stabilitet i familie og samfunn og at alle kjenner sin plass og funksjon). Den overordnede hensikten med oppdragelsen, slik den fremstilles i *Forældre og Børn*, er å forberede barnet på fremtiden ved å styrke foreldrenes rolle som oppdragere. For å oppnå dette, måtte oppdragelsen både ta hensyn til naturens uforanderlighet (de kjønnsbestemte egenskapene ved barnet) og til kravene som den fremtidige tilværelsen kom til å stille til barnet.

BIBLIOGRAFI

- Arstal, Aksel (red.). *Forældre og Børn. En Bog om Hjemmets Opgaver*. Kristiania: Aschehoug, 1902.
- Bang, Jens Schancke. *Sygelige Afvigelser fra den normale Sexuælfølelse*. Kristiania: Cammermeyer, 1899.
- Bjerregaard, P. C., & Sadolin, Frode. (red.). (1909). *Barnet : Haandbog for Hjem og Skole*. Aarhus: Danmarks Lærerforenings Forlag, 1909.
- Blom, Ida. “Hva er en borger? Nasjon, borgerskap og mobilisering i Norden,” *Historisk tidsskrift* 92, no. 4 (2013): 513-26. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2013-04-02>
- Bull, Edvard. *Om Kvindens Helbred*. Kristiania: Norsk kvindesagsforening, 1886.
- Bøe, Anna. “Renhed i Hjemmet,” *Urd*, 1906.
- de Frese, Amalie Augusta. *Nogle Ord til Mødre og unge Lærerinder: Af en ældre Veninde*. Christiania: Abelstedt, 1844.

⁶⁷ *Forældre og Børn*, 221.

- Dørum, Knut. "Kvinnerollen i Norge 1814-1920 - Kontinuitet og endring," *Heimen* 2, no. 3-04 (2016): 261-75. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2016-03-04-03>
- Feragen, Andreas Martinus. *Regneøvelser for Pigebørn*. Christianssand: Grøntoft, 1867.
- Fischer, Rosa. *Tanker over Qvindelig Opdragelse*. København: J.H. Schuboth, 1856.
- "Forældre og Børn", anmeldelse av *Forældre og Børn* av Aksel Arstal (red.), *Frederiksstad Tilskuer*, 10. februar, 1901
- Garborg, Hulda, "Kvinderne og Samfundet" Tale, Kristiania og Trondheim Studentersamfund, 1915. <http://virksommeord.no/tale/3081/>
- Hagemann, Gro, Hege Roll-Hansen, Kari Melby, Hilde Sandvik og Ingvild Øye. *Med kjønnspektiv på norsk historie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020.
- Johannisson, Karin. *Det mørke kontinentet. Kvinner, sykелighet og kulturen rundt århundreskiftet*. Oslo: Aventura, 1996.
- Lennerhed, Lena. "Taking the Middle Way: Sex Education Debates in Sweden in the Early Twentieth Century." I *Shaping Sexual Knowledge: A Cultural History of Sex Education in Twentieth Century Europe*, redigert av Lutz Sauerteig og Roger Davidson. New York: Routledge, 2009.
- Lie, Anne Kveim. "Kvinnen som biologi - menstruasjon i norsk medisin i annen halvdel av 1800-tallet." *Nytt norsk tidsskrift* 26, no. 3-04 (2009): 362-73. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2009-03-04-12>
- Nielsen, Ragna "Fællesundervisning." Tale, Norsk Kvindesags-forening, Kristiania, 24. november 1884. <http://virksommeord.no/tale/337/>
- Rosenbeck, Bente. *Kroppens Politik: Om køn, kultur og videnskab*. København: Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, 1992.
- Rudberg, Monica. *Dydige, sterke, lykkelige barn*. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.
- Schiebinger, Londa. "Skeletons in the Closet: The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy." *Representations*, no. 14 (1986): 42-82. <https://doi.org/10.2307/2928435>
- Schiøtz, Aina. *Folkets helse - landets styrke 1850-2003*. Vol. B. 2, Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Schmidt, Lars-Henrik, og Jens Erik Kristensen. *Lys, luft og renlighed: Den moderne socialhygiejnes fødsel*. København: Akademis forlag, 2004.
- Schrumpf, Ellen. "Foran barnets århundre." I *Norge Anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*, redigert av Bjarne Rogan, Oslo: Pax, 1999.
- Skard, Åse Gruda. "Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?" I *Barnet i samfunnet - artiklar i utval*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1965.

Skundberg, Øystein. "Du skal have agtelse for dit eget lille legeme': Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse 1792-1952." PhD-avhandling, Høgskolen i Innlandet, 2018. Steen, Caroline. "Renhed i Hjemmet." *Norsk Dame-Almanak* (1903).